

Goede wijn behoeft toch krans

Sociologie en literatuur over herinnering en stads volk

Dieteke van der Ree

Terugblikkend op een eeuw sociologie is het daarbinnen vooral de stadssociologie die me steeds heeft aangesproken. Niet alleen omdat ik zelf een hartstochtelijk stadsmens ben en me beroepsmatig bezighoud met stadsonderzoek, maar ook omdat het werk van sociologen die zich op dit terrein bewogen, me blijft boeien. Het spreekwoord wil dat goede wijn geen krans behoeft, maar het kan denk ik toch geen kwaad werk van bijzondere kwaliteit nog eens opnieuw onder de aandacht te brengen; het blijft uitnodigen tot vergelijkingen met de werkelijkheid waarvan we zelf deel uitmaken en is een voortdurende bron van inspiratie bij eigen onderzoek. Inspiratie die zowel aan sociologisch werk als aan de literatuur ontleend kan worden.

Een thema dat mij al jaren fascineert, is hoe het moderne westerse protestadsleven ingrijpt in de herinneringen van stedelingen. Wat doen herinneringen met stedelingen en omgekeerd, wat doen stedelingen met hun herinneringen? Het is een probleem van belang dat ook de auteurs die hier worden besproken, heeft beziggehouden. Ik richt me op het werk van twee sociologen die behartigenswaardige bijdragen hebben geleverd: William I. Thomas ontwikkelde een fundamenteel begrip dat onmisbaar is om de weerbarstige sociale werkelijkheid te begrijpen; Siegfried Kracauer verdiepte zich in een stad waar ik, door eigen onderzoek, een grote affiniteit mee kreeg. Aan de inbreng die er vanuit de literatuur op dit gebied is geleverd, is lastiger recht te doen: het is gewoon te veel. Om deze reden beperk ik me hier tot een recent verschenen bundel van Pierre Platteau, die in thematiek mooi aansluit bij het te bespreken sociologisch werk.

Erfgoed. William I. Thomas (1863-1947) heeft met zijn 'definitie van de situatie' wat mij betreft een van de mooiste sociologische inzichten geformuleerd die de twintigste eeuw heeft voortgebracht. Het kernidee – dat Thomas in de loop van zijn lange carrière voortdurend verder ontwikkelde – wordt gevormd door de overtuiging dat het doen en laten van mensen pas begrijpelijk wordt, als we ons afvragen hoe zij hun sociale werkelijkheid ervaren en we ons bewust zijn dat de waargenomen werkelijkheid wordt opgevat 'as if it were true', zoals Thomas herhaaldelijk en met nadruk stelde. Omdat de definitie van de situatie nooit los kan worden gezien van de sociale context waarin ze is gevormd of waaraan ze refereert, doet ze recht aan de geschie-

denis van mensen, aan hun herinneringen die juist onder druk van veranderingen zo'n prominente rol kunnen gaan spelen.

De veranderingen in de steden waar Thomas werkte – eerst jarenlang Chicago, later onder meer New York – waren voornamelijk een gevolg van de massale immigratie vanuit Europa, die deze steden explosief had laten groeien. In ontelbare brieven en levensgeschiedenissen getuigen de immigranten van hun ervaringen in de 'nieuwe wereld'. Thomas was een van de eerste sociologen die het belang inzagen van dergelijke documenten als basale bronnen voor de sociale wetenschap en hij maakte er uitputtend gebruik van. Het magistrale *The Polish peasant in Europe and America* (1918-1920, samen met Florian Znaniecki) en de spin-off daarvan, *Old world traits transplanted* (1921) bijvoorbeeld, zijn ondenkbaar zonder zulke persoonlijke geschriften en juist hierdoor zijn ze ook vandaag de dag nog uitermate leesbaar. We kunnen ons moeiteloos inleven in de beschreven situaties van immigranten die verhalen van de vele aanpassingsproblemen die zij, veelal afkomstig van het platteland, in het nieuwe grootstedelijk leven ondervonden. Wat doet een vrome jood met zijn onmiskenbaar joodse uiterlijk? Waarom heeft de jonge Pool nog geen vrouw? Keer op keer gaat Thomas' nieuwsgierigheid uit naar de wijze waarop sociale veranderingen worden ondergaan en vraagt hij zich af, hoe mensen omgaan met hun meegebrachte erfgoed van gewoontes en gevoelens. In de praktijken en sentimenten van alledag blijft dit erfgoed herkenbaar, totdat een nieuw evenwicht, een nieuwe definitie van de situatie is verworven. En daarom knipt de joodse vader, tot zijn eigen verdriet en tot ontzetting van zijn dochter, zijn baard af: 'Ze houden [hier] niet van Joden en iemand met een lange baard moet z'n leven in eigen hand nemen' (Park en Miller 1969: 50) en schrijft de Poolse jongen aan zijn ouders: 'Nee, ik ben nog niet getrouwd. Amerika is niet het oude land waar het noodzakelijk is om voor je hele leven getrouwd te zijn. Hier is dat niet zo' (ibid.: 71).

Alledaagse actualiteit. De aandacht voor het kleine maar veelzeggende detail dat ons iets onthult over de maatschappelijke verhoudingen waar stedelingen in moderne grote steden mee te maken hebben, is ook in het werk van Siegfried Kracauer (1889-1966) onmiskenbaar aanwezig. Waar stad en herinnering bij Thomas niet los van elkaar kunnen worden gedacht, zo weinig lijken ze in het door Kracauer beschreven Berlijn van de jaren twintig met elkaar te maken te hebben. Hij beschrijft een stad die aan permanente veranderingen onderhevig is, veranderingen die elkaar zo snel opvolgen en zo ingrijpend zijn, dat herinneringen nauwelijks de kans krijgen te ontstaan. Het is een situatie die Kracauer zeer aan het hart gaat en die regelmatig door hem wordt geproblematiseerd, vooral in de essays die hij als redacteur van de *Frankfurter Zeitung* schreef (zie onder meer *Straßen in Berlin und anderso*). Zowel de stad als haar bewoners lijken een verleden te ontberen: de stad lijkt ertoe gedoemd 'immerfort zu werden und niemals zu sein' (Scheffler 1910), haar bewoners – voornamelijk *Angestellten*, witteboordenwerkers – slechts in beslag genomen door de

actualiteit. Met de voor en door hun gecreëerde cultuur domineren deze Angestellten de stad, maar over hun leven is niettemin nauwelijks iets bekend. Het is 'onbekend gebied' en veel minder goed in beeld gebracht dan het leven van menig uitheemse bevolkingsgroep, aan wier zeden en gebruiken de Angestellten zelf zich in de film vergaapten. In *Die Angestellten: Aus dem neuesten Deutschland* (1930) brengt Kracauer het 'exotische van de alledaagsheid' van deze mensen in beeld, onderneemt hij een kleine sociologische expeditie naar de grootstedelijke werkelijkheid waarin ze leven en werken. Door het ogenschijnlijk onopvallende detail naar voren te halen, krabt hij aan het vernis van een werkelijkheid die zich nog slechts lijkt te richten op uiterlijkheden, direct te bevredigen consumentenbehoeften, productieprocessen die door en door gerationaliseerd zijn en hij laat zien waar dit toe leidt. De personeelschef van een groot warenhuis die zijn verkoopsters voornamelijk selecteert op hun 'deugdzaam roze teint', is zo'n exemplarische figuur waar Kracauer zijn inzichten mee verduidelijkt en net zo memorabel als de fabrieksdirecteur die zich geveleid voelt, dat de vooruitziende blik wordt erkend waarmee hij het heeft klaargespeeld iedere werknemer inclusief zichzelf, stante pede te kunnen vervangen bij onverhoopt verzuim: 'het is tenslotte om het even wie er werkt.'

En wie denkt dat grootschalige pretparken een hedendaags fenomeen zijn, kan bij Kracauer al lezen over de 'plezierkazernes' waar de massa verstrooiing zoekt. Slank en mooi zijn, vrouwen én mannen die zich om hun uiterlijk bekommeren, veertigers die aan sport doen uit angst uitgerangeerd te raken omdat ze 'te oud' zijn, de voorbeelden van Kracauer zijn even schrijnend als herkenbaar. Het is de etalagewerkelijkheid van de moderne grote stad, nog alomtegenwoordig maar beter bestand tegen geheugenverlies dan Kracauer had gevreesd (zie Van der Ree 1991).

Stadsgevoel. Het geheugen van de stenen (1999) van Pierre Platteau – gesitueerd in steden waar de schrijver zelf woonde of woont, Brussel en Antwerpen – lijkt wel een literaire kloon van het hiervoor beschreven type stadssociologie. Oude steden in verandering, waarvan het decor sneller transformeert dan de erin levende mensen zich kunnen aanpassen, worden door inblikken in levensgeschiedenissen van stadsbewoners 'in de marge' voor het voetlicht gebracht. Of het nu de onmogelijke liefde tussen de Vlaamse kelner en de kapster van Marokkaanse origine betreft, of de doellose tochten van een uitgewerkte planeerder, de illusies van een verlopen impresario, de herinnering aan de coming out van een dienstkameraad of de serveerster die afzakt tot straathoer, hun verhaal zou niet verteld kunnen worden zonder de stad. Brasserieën en terrassen, het café en de frituur, tramrails die worden gevolgd omwille van de oriëntatie in de onbekende stad, tot goedkope grutters getransformeerde buurtbioscopen die de voorsteden ooit een 'dromerige horizon' verleenden, het decor is net zo overtuigend grootsteeds als de mentaliteit van het door Platteau geportretteerde stadsvolk en de maatschappelijke problemen waaraan ze het hoofd moet bieden: werkloosheid, integratie van allochtonen, vreemdelingenhaat, jeugdcriminali-

teit, verval, buurten die door een veranderende bevolkingssamenstelling voor steeds minder mensen een vertrouwde omgeving vormen.

Platteau verbindt stad en herinnering op verschillende manieren: de stad is enerzijds de materiële ondergrond waarmee herinneringen aan het leven van gekende mensen is verbonden. De stad als *lieux de mémoire*, waar herinneringen kunnen worden gememoreerd omdat ze als 'een onzichtbaar fresco in de muren zijn gegrift'. De confrontatie daarmee roept niet alleen persoonlijke herinneringen, maar ook de toenmalige sociale context op: 'het geloof toen van maakbaarheid van dagelijks geluk' verbonden met het midden van de jaren zestig bijvoorbeeld, of de tijd waarin aids wel slachtoffers eiste, maar waarvan 'de naam in die jaren nog geen gemeengoed was geworden'. Anderzijds kan de stad ook het decor zijn waar mensen niet meer aan herinnerd kunnen of willen worden. Voor mensen die oud, werkloos, vereenzaamd of anderszins maatschappelijk niet meer actief aan het stedelijk leven deelnemen, vertegenwoordigen de 'nabije straten, verre levens'. De habitués uit de buurtkroeg die niet aan neergang hebben kunnen ontkomen, willen vooral met rust gelaten worden en voelen niets voor de inspanningen die een voormalig leraar zich getroost om samen met hen 'het geheugen van de wijk' te worden. Want net als de immigranten die Thomas beschreef of de Angestellten van Kracauer worden de marginalen die Platteau beschrijft, met name in beslag genomen door de eisen die het alledaagse leven aan hen stelt.

Aantrekkingskracht. In de loop van de geschiedenis van de sociologie zijn er veel sociologen geweest wier aanvankelijke ambities geenszins op de sociologie gericht waren. Het is ook een gemeenschappelijk kenmerk in de loopbaan van de hier geschetste auteurs. Kracauer keerde zich op zijn negenentwintigste af van de architectuur, Thomas brak op zijn tweeëndertigste met een tot dan toe succesvol verlopen carrière in de Engelse taal- en letterkunde. Zonder hun eerdere belangstelling te loochenen, bleven ze hun 'tweede keuze' gelukkig gestand. Bij Kracauer bleef het ruimtelijk denken ingebed in zijn werk, de fysionomie van de stad zette hem voortdurend aan tot reflectie en niet zelden diende ze als metafoor om zijn inzichten concreet te houden (Zohlen 1987: 125). Maar ook in zijn werkwijze bleef zijn oorspronkelijke beroep herkenbaar. De bezorgers van zijn postuum gepubliceerde laatste boek bijvoorbeeld, hebben veel baat gehad van zijn hiervoor minutieus voorbereide plan, dat veel weg had van een architectonisch ontwerp (Jay 1986: 181).

In dat opzicht stelde Thomas vriend en vakgenoot na zijn dood voor heel wat ingewikkelder problemen. Er moest een commissie geformeerd worden om behartigenswaardige bijdragen te bundelen en te annoteren, omdat zijn boeken niet meer herdrukt werden, zijn artikelen slecht te achterhalen bleken of slechts in typescript bestonden. Gelukkig volgde op een eerste bundeling (Volkart 1951) een tweede (Janowitz 1966); diverse sociologen van naam besteedden aandacht aan de veelzijdigheid van zijn rijke oeuvre (Janowitz 1966; Coser 1977) en door verscheidene her-

drukken is zijn werk ook nu nog in roulatie, al is het niet altijd onder zijn naam. *Old world traits transplanted* (1921) bijvoorbeeld, – één van de elf studies rondom het thema van de ‘americanization’ van immigranten, die onmiskenbaar Thomas’ sporen droeg – verscheen onder de namen van zijn medeonderzoekers Robert E. Park en Herbert A. Miller. Het was één van de gevolgen van het publieke schandaal dat in 1918 ontstond, nadat een slippertje van Thomas met de vrouw van een officier bekend geworden was (Janowitz 1966: xiv; Coser 1977: 536). Het vertraagde de publicatie van het vijfdelige *The Polish peasant*, waarvan de laatste drie delen bij een minder prestigieuze uitgever moesten worden ondergebracht, Thomas werd op slaande voet ontslagen aan de universiteit van Chicago, aan een geregelde academische loopbaan kwam een abrupt einde en in 1921 werd het nog steeds raadzaam geacht de naam van Thomas niet te verbinden aan *Old world traits*.¹ Hoewel persoonlijk beschadigd en in z’n universitaire carrière gefnuikt, bleef Thomas niet alleen sociologisch onverminderd productief, maar bracht hij het – vooral als gevolg van de invloed die de door hem opgeleide studenten inmiddels konden uitoefenen – in 1927 tot voorzitter van de *American Sociological Society* en was hij de eerste socioloog aan wiens werk in 1939 een symposium werd gewijd (Blumer 1949).

Ook Kracauer heeft noodgedwongen verschillende malen in zijn leven een nieuwe start moeten maken: na 1933 week hij als joodse intellectueel aanvankelijk uit naar Parijs, om in 1941 door te migreren naar de Verenigde Staten waar hij tot zijn dood bleef wonen en werken. Maar hij bezat eveneens de veerkracht vast te houden aan zijn sociologische belangstelling, al gaf hij er heel anders vorm aan en zocht hij met zijn essays en boeken veel meer dan Thomas ook naar erkenning voor zijn werk buiten het academisch milieu (vgl. Jay 1986: 180; Zohlen 1987: 125).

De kracht die voor mij van beide sociologen uitgaat, ligt vooral in hun vergelijkbare basishouding ten opzichte van stad en stedelingen. Feilloos voelden ze het bijzondere van het alledaagse aan en vormden die om tot levensechte portretten waarin het perspectief van de onderzochten in evenwicht was met een scherpzinnige sociologische analyse. Beiden waren bovendien begenadigde schrijvers, in staat beelden op te roepen die op je netvlies zijn gebrand. Een dergelijke aanpak, die getuigt van een actieve deelname aan het stedelijk leven, heeft sociologie opgeleverd die nog niets aan belang heeft ingeboet en het navolgen waard blijft.

Noot

1. Hoewel de commotie rondom Thomas’ faux pas al bij zijn leven luwde, is aan de herdruk van *Old world traits* (1969), die ruim twintig jaar na zijn dood verscheen, Thomas’ naam als auteur nog steeds niet toegevoegd.

Geraadpleegde literatuur

- Blumer, Herbert (1949) *Critique of research in the social sciences: I. An appraisal of Thomas and Znaniecki's 'The Polish peasant in Europe and America'*. Michigan: Ann Arbor [1939].
- Coser, Lewis (1977) *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context*. New York etc.: Harcourt Brace Jovanovich Inc. [tweede, vermeerderde druk, 1971]
- Jay, Martin (1986) *Permanent exiles: Essays on the intellectual migration from Germany to America*. New York: Columbia University Press.
- Janowitz, Morris (1966) *W.I. Thomas on social organization and social personality: Selected papers*. Chicago en London: Phoenix Books en The University of Chicago Press.
- Krakauer, Siegfried (1987) *Straßen in Berlin und anderswo*. Berlin: Das Arsenal [Feuilletons uit de jaren 1925-1933 uit de Frankfurter Zeitung, voor het eerst onder dezelfde titel verzameld en uitgebracht in 1964]
- Die Angestellten. Aus dem neuesten Deutschland (1980) Frankfurt am Main: Suhrkamp [1930]
- Park, Robert E. en Herbert A. Miller (1969) *Old world traits transplanted*. New York: Arno Press en The New York Times [1921].
- Platteau, Pierre (1999) *Het geheugen van de stenen*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Ree, Dieteke van der (1991) *Die Erinnerung an 'das Herz der Stadt'. Geschichts- und Gedächtnisbilder vom Potsdamer Platz*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Scheffler, Karl (1910) *Berlin ein Stadtschicksal*. Berlin-Westend: Reiss.
- Thomas, William I. en Florian Znaniecki (1984) *The Polish peasant in Europe and America*. Urbana en Chicago [1918-1920, deze verkorte editie samengesteld door Eli Zaretsky].
- Volkart, Edmund H. (1951) *Social behavior and personality: Contributions of W.I. Thomas to theory and social research*. New York: Social Science Research Council.
- Zohlen, Gerwin (1987) *Bilder der Leere: Anmerkungen zu Kracauers 'Straßen in Berlin und anderswo'*. In: *Straßen in Berlin und anderswo*. Berlin: Das Arsenal, p. 121-128.